

ЗАВОД ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ
ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

Центар за развој програма и уџбеника

Број: 1698/2015

28.1.2016.године

Београд

Фабрисова 10

ев

МИНИСТАРСТВО ПРОСВЕТЕ, НАУКЕ И ТЕХНОЛОШКОГ РАЗВОЈА

– Сектор за развој и високо образовање –

11 000 БЕОГРАД

Немањина 22–26

Предмет: Преиспитивање садржине одобрених уџбеника намењених ученицима средњих школа на основу анализе НВО за лезбејска људска права „Лабрис“

На основу вашег захтева број 07-00-1035/2015-06 од 6.11.2015. године, у коме од Завода за унапређивање образовања и васпитања тражите преиспитивање садржине одобрених уџбеника за средњу школу на основу *Анализе дискриминаторног садржаја средњошколских уџбеника* коју је урадила организација за лезбејска људска права „Лабрис“, а у складу са чланом 19 Закона о основама система образовања и васпитања („Службени гласник РС“, бр. 72/09, 52/11, 55/13, 35/15 и 68/15), доставља се следеће

МИШЉЕЊЕ

Организација за лезбејска људска права „Лабрис“ је урадила квалитативну анализу 26 уџбеника који су били у употреби 2013/14. школске године у средњим школама у Србији, са циљем да се утврди да ли у њима постоје дискриминаторни садржаји који се односе на третирање истополне сексуалне оријентације. На основу резултата анализе идентификовано је девет уџбеника који, по њиховом мишљењу, имају дискриминаторне садржаје за које се тражи поновни преглед и стручно мишљење. У приложеној анализи за сваки од ових уџбеника наведени су делови који имају дискриминаторни садржај, дато је објашњење зашто је то дискриминаторно као и препоруке за измену или допуну текста како би се отклонила дискриминација.

Радна група Завода је прегледала наведене уџбенике (дваза биологију, триза психологију и четириза медицинске наставне предмете) и за сваки од њих дала мишљење. Сви уџбеници су од истог издавача „Завод за уџбенике“ и, осим једног, нису прошли процедуру прегледа рукописа применом Стандарда квалитета уџбеника. Они су одобрени у периоду од 1988. до 1992. године, а сада се користе њихова поновљена издања. Само је уџбеник Жарка Требјешанина *Психологија за други разред гимназије* новијег датума, одобрен је 2011. године.

При прегледу уџбеника радна група је истополну сексуалну оријентацију третирао као емотивну, романтичну и/или сексуалну привлачност према особама истог пола, како се у савременој литератури најчешће наводи. У свом раду руководила се информацијама званичних институција надлежних за ову тематику, као и резултатима добијеним различитим истраживањима у свету и код нас која су објављена и доступна. Појам дискриминације је схваћен онако како се наводи у Закону о забрани дискриминације који каже да је то свако неоправдано прављење разлике или неједнако поступање према неким особама или групама људи, као и према члановима њихових породица, на отворен или прикривен начин и то кад је основ за прављење те разлике, између осталог, пол, родни идентитет или сексуална оријентација.

Појединачна мишљења за уџбенике су дата у три групе, по наставним предметима, а на крају је дато закључно мишљење о целини захтева.

БИОЛОГИЈА

Прегледани су следећи уџбеници:

- ① *Биологија* за 1. и 2. разред средње школе, аутора Драгослава Маринковића, Катице Пауновић и Вељка Терзије (одобрен 1991, прегледано поновљено издање из 2012. године);
- ② *Биологија* за 3. разред медицинске и ветеринарске школе, аутора Драгослава Маринковића, Марка Анђелковића и Ане Савић (одобрен 1989, прегледано поновљено издање из 2012. године).

Констатовано је да су оба уџбеника поново штампана 2012. године и да нису у складу са чланом 39, став 1, тачка 3. Закона о уџбеницима („Службени гласник РС“, број 68/2015) јер аутори/издавач уџбеника нису извршили измене садржаја у поновљеном издању у складу са званичним научним подацима СЗО, који се тичу третирања истополне сексуалне оријентације и прописима који регулишу људска права. На тај начин оба уџбеника не испуњавају Стандард 2, *Садржај уџбеника репрезентује природу знања одређене науке/дисциплине*, односно не задовољавају показатељ 4 (*Садржај уџбеника заснован је на савременим достигнућима и актуелним подацима*) и показатељ 5 (*У садржају уџбеника нема материјалних грешака*) и Стандард 6, *Уџбеник доприноси развоју система вредности који одговара циљевима образовања и васпитања*, односно не задовољавају показатељ 2 (*У уџбенику се афирмишу принципи демократије и људска права, поштује се родна равноправност и на прикладан начин се користе именице оба*

рода) и показатељ 3 (*Уџбеник доприноси формирању позитивног односа према раду, знању, друштвеној солидарности, изграђивању позитивних међуљудских односа*).

На основу наведеног, мишљења смо да је потребно извршити измене, и то:

1. У уџбенику *Биологија* за 1. и 2. разред средње школе, аутора Драгослава Маринковића, Катице Пауновић, Вељка Терзије, у поглављу Генетичка условљеност човековог понашања, на странама 137 и 138;
2. У уџбенику *Биологија* за 3. разред медицинске и ветеринарске школе, аутора Драгослава Маринковића, Марка Анђелковића и Ане Савић, у поглављу Условљеност менталних поремећаја, на страни 92.

III ПСИХОЛОГИЈА

Прегледани су следећи уџбеници:

1. *Психологија* за други разред гимназије, аутора Николе Рота и Славољуба Радоњића (одобрен 1992. године, прегледано поновљено издање из 2012. године);
2. *Психологија* за трећи и четврти разред трговинских, угоститељско-туристичких школа и школа за личне услуге, аутора Боре Кузмановића и Ивана Штајнбергера (одобрен 1989, прегледано поновљено издање из 2011. године);
3. *Психологија* за други разред гимназије, аутора Жарка Требјешанина (одобрен 2011. године).

Констатовано је да уџбеник *Психологија* за други разред гимназије, аутора Николе Рота и Славољуба Радоњића на 27. страни третира истополну сексуалну оријентацију као одступање од нормалног понашања што није у складу са званичним подацима СЗО. Тиме уџбеник не испуњава Стандард 2. *Садржај уџбеника репрезентује природу знања одређене науке/дисциплине*, односно не задовољава показатеље 4 (*Садржај уџбеника заснован је на савременим достигнућима и актуелним подацима*) и показатељ 5 (*У садржају уџбеника нема материјалних грешака*).

Други уџбеник аутора Боре Кузмановића и Ивана Штајнбергера садржи индиректну дискриминативност зато што појаву хомосексуалности описује у поглављу *Проституција*, односно тематској целини *Поремећаји социјалног понашања*, иако се наводи „...да се та појава све више третира као варијација сексуалног нагона коју (ако никог не угрожава) треба разумети, а не грубо осуђивати“. Аутори повезују хомосексуалност, као сексуалну оријентацију једне особе, са угрожавањем из чега се стиче утисак да је хомосексуалност опасност за друге људе. Евидентан је несклад између наслова лекције *Проституција* и садржаја који је дат, као што је неприхватљиво повезивање хомосексуалности, као сексуалне оријентације (исто се односи и на фригидност, сексуалне перверзије и друго што се у лекцији наводи) са проституцијом која има своје карактеристике независно од тога ког је сексуалног опредељења особа. Друга примедба се односи на реченицу (такође на 189 страни) која, по нашем мишљењу, није спорна јер тачно наводи да постоји и хетеросексуална и хомосексуална проституција и да је мушка чешћа него женска, што је истраживањима потврђено (на пример, у истраживању Националног већа младих

Шведске 2011. године стоји да је у њиховој земљи 2,1% мушкараца и само 0.8 % жена, у доби од 16 до 25 година, продавало сексуалне услуге).

У трећем прегледаном уџбенику, аутора Жарка Требјешанина, у лекцији о развоју емоција и емоционалном животу у адолесценцији наводи се да „сексуално сазревање прати развој снажног интересовања за супротни пол“. У анализи Лабриса се предлаже да се тој реченици дода “и интересовање за исти пол или оба пола” што сматрамо да није прихватљиво. Мишљења смо да, као што садржаји уџбеника не смеју да заступају дискриминативне ставове, они не би требали ни да промовишу ставове према одређеним појавама које су ствар личног избора особе. У овом случају довољно је навести да у адолесценцији долази до развоја сексуалног интересовања. Исти приступ треба применити и у поглављу *Биолошки мотиви*, на страни 154, где је довољно навести да је сексуални нагон биолошка тежња за удварањем и полним општењем, без прецизирања да ли је то са особом истог или супротног пола. Што се тиче реченице на тој истој страни „Објект сексуалног нагона је, по правилу, јединка супротног пола“ мишљења смо да не треба мењати јер је тачна и довољно указује да објект сексуалног нагона може бити и особа истог пола.

На основу наведеног, мишљења смо да је потребно извршити измене, и то:

1. У уџбенику *Психологија* за други разред гимназије, аутора Николе Рота и Славољуба Радоњића, у поглављу Жлезде са унутрашњим лучењем, на страни 27;
2. У уџбенику *Психологија* за трећи и четврти разред трговинских, угоститељско-туристичких школа и школа за личне услуге, аутора Боре Кузмановића и Ивана Штајнбергера, у поглављу Неки поремећаји социјалног понашања, на страни 189.

Што се тиче уџбеника *Психологија* за други разред гимназије, аутора Жарка Требјешанина, у поглављу развој емоција и емоционални живот у адолесценцији, на странама 139 и 154 могу се извршити извесне измене две реченице (дата је препорука како) али предлози Лабриса нису прихваћени. Наведене препоруке се могу реализовати у поновљеном издању уџбеника.

III МЕДИЦИНСКИ НАСТАВНИ ПРЕДМЕТИ

Прегледани су следећи уџбеници:

1. Здравствена нега 3, за трећи разред медицинске школе, аутора Радмиле Поповић и Петра Боровића (одобрен 1992, прегледано издање од 2013. године);
2. Интерне болести са негом 2, за 4 разред медицинске школе, аутора Јована Теодоровића и сарадника, (одобрен 1990, прегледано издање из 2010. године);
3. Неуропсихијатрија за 3 разред медицинске школе, аутора Јована Букелића, (одобрен 1988, прегледано издање из 2012. године);
4. Дечија неуропсихијатрија за 4 разред медицинске школе, аутора Јована Букелића, (одобрен 1990, прегледано издање из 2004. године).

У првом уџбенику, Здравствена нега 3, у анализи Лабриса наводе се два спорна пасуса. На страни 55, где се говори које су групе са ризичним понашањем за добијање ХИВ инфекције, наводе се и хомо и бисексуалци. Њихов захтев да се они уклоне из ризичне групе није прихватљив јер га не подржавају резултати *Истраживања међу популацијама под повећаним ризиком од ХИВ-а и међу особама које живе са ХИВ-ом* које је објављено 2013. године.

(<http://www.batut.org.rs/download/publikacije/2013HIVistrazivanje.pdf>). Резултати показују да су на прва три места ризичне групе инјектирајући корисници дрога, хомосексуалци и сексуалне раднице. На основу тога, мишљења смо да, уколико би се прихватила препорука из анализе Лабриса да се избаци ова циљна група, ученици не би били правилно информисани. Друга примедба се односи на текст на страни 57 и може се прихватити да реални фактори ризика нису нечија сексуална опредељења већ ризично понашање, пре свега незаштићени секс.

У другом уџбенику, Интерне болести са негом 2, наводе се три спорна текста и сви се односе на ризичне групе за добијање болести хепатитис Б, Ц или Д. И у овим примерима спорно је што реални фактори ризика нису нечија сексуална опредељења већ ризична сексуална пракса. На сајту Завода за јавно здравље налази се следећи текст о томе: „Хепатитис Б сенајчешће преноси крвљу, сексуалним путем или с мајке на новорођенче. Доинфекције могу доћи експозицијом контаминираним иглама и шприцевима при здравственим интервенцијама, акумпултури, тетоважи, пирсингу, злоупотреби дроге. Вирусна особној температури може да опстане и до месеца дана, па доинфекције могу доћи употребом заједничких предмета (четкица за зубе, бријач, маказице или било шта друго што бимо глода садржи крв друге особе). У ризику од добијања ХБВ инфекције су здравствени радници, пацијенти на хемодијализи, интравенски корисници дроге, сексуални партнери или чланови породице хроничних носилаца, децачијесу мајке носе оци вируса“. Из наведеног се види да се особе истополне сексуалне оријентације не издвајају као посебно ризична група, те сматрамо да сва три пасуса на странама 94, 99 и 100 треба кориговати у складу са тим.

У трећем уџбенику, Неуропсихијатрија 3, примедбе се односе на избор илустрације на страни 192 и на једну реченицу на 194 страни. Мишљења смо да слика *Лезбејство* (Рош, Базел) није адекватна и да даје погрешну поруку имплицирајући да су лезбејке егзибиционистички настројене, промискуитетне и склоне оргијама. Слика није у функцији бољег разумевања текста што значи да није испуњен Стандард 7. *Графичко-ликовна опремљеност уџбеника је одговарајућа и функционална*, односно не задовољава се показатељ 1 (*Графичка и ликовна опремљеност уџбеника одговара садржају уџбеника и доприноси његовом бољем разумевању*). Такође, спорна је слика-илустрација текста у поглављу Поремећаји сексуалног нагона, потпоглавље Квантитативни поремећаји, јер истополну сексуалну оријентацију ставља у контекст патологије што не одговара Класификацији менталних поремећаја и поремећаја понашања (ICD-10, поглавље V, Светска здравствена организација). На тај начин уџбеник не испуњава Стандард 2. *Садржај уџбеника репрезентује природу знања одређене науке/дисциплине*, односно не задовољава показатеље 4 (*Садржај уџбеника заснован је на савременим достигнућима и актуелним подацима*) и показатељ 5 (*У садржају уџбеника нема материјалних грешака*). Реченица на 194 страни је неодговарајућа јер неоправдано у исти контекст ставља силовање и злостављање жена са хомосексуалношћу и треба је променити.

У четвртом уџбенику, Дечија неуропсихијатрија 4, у анализи Лабриса указује се на четири спорна пасуса. Први се односи на реченицу о педофилији на 136 страни. Ту се може прихватити предлог Лабриса да се о тој појави пише на начин који је данас опште прихваћен где се указује да неке педофиле привлаче само девојчице, неке само дечаки, а неке и дечаки и девојчице. Дакле, није потребно у загради нагласити хомосексуална педофилија већ акценат ставити на суштину те појаве и да је најраспрострањенији облик сексуалног злостављања/насиља одраслог над дететом у породици и да највећи проценат починилаца таквог насиља је биолошки отац над својој кћерком. Друга примедба се односи на пасус на страни 137 у коме се објашњава егодистоничка полна оријентација. Мишљења смо да текст из уџбеника није довољно јасан ученицима и да га свакако треба променити и то у складу са савременим начином приказивања полног идентитета. Трећа примедба се односи на пасус на страни 137 у коме се појашњава хомосексуалност. Мишљења смо да сам текст не садржи дискриминативне елементе али је спорно поглавље у коме је наведен, односно да га треба из дела који носи наслов *Психолошки поремећаји и понашања повезана са сексуалним развојем и оријентацијом* пребацити у део који има наслов *Психосексуални развој личности*. Четврта примедба се односи на реченицу на страни 132 у којој се наводи само жеља за супротним полом, а не и за истим како се наводи у препорукама Лабриса. Тачно је да код извесног броја адолесцената постоји и жеља за истим полом али не подржавамо да уџбеник у свакој реченици наглашава и супротни и исти пол већ да се полно неутрално говори о појави буђења сексуалне жеље без навођења према ком полу.

На основу наведеног, мишљења смо да је неопходно извршити измене, и то:

1. У уџбенику *Здравствена нега 3*, за трећи разред медицинске школе, аутора Радмиле Поповић и Петра Боровића, на страни 57;
2. У уџбенику *Интерне болести са негом 2*, за 4 разред медицинске школе, аутора Јована Теодоровића и сарадника, на странама 94, 99 и 100;
3. У уџбенику *Неуропсихијатрија* за 3 разред медицинске школе, аутора Јована Букелића, на странама 192 и 194;
4. У уџбенику *Дечија неуропсихијатрија* за 4 разред медицинске школе, аутора Јована Букелића, на странама 132, 136, 137

ЗАКЉУЧАК

При доношењу мишљења руководили смо се чињеницом да су свипрегледани уџбеници (осим *Психологије* Жарка Требјешанина) писани пре више од две деценије у складу са тадашњим схватањима и сазнањима и да у њима, поред примедби које се наводе у анализи Лабриса, има и других недостатака. Закон о уџбеницима иако предвиђа да ново издање одобреног уџбеника не подлеже поновном прегледу и одобравању уколико није промењен садржај (до 5%), експлицитно у члану 39 каже да се под променом садржаја не сматра исправљање грешака и омашки у тексту, измене и/или допуне које настају из потребе да се изврши усклађивање са променом прописа и измене/или допуне на основу званичних података (научни подаци, мерне јединице, техничке и технолошке ознаке и др.). Из наведеног је јасно да законодавац подразумева да ново издање одобреног уџбеника не треба поново да пролази

процедуру одобравања али треба да у новом издању издавач/аутор исправи уочене недостатке/грешке и изврши измене/допуне да би садржај уџбеника био заснован на савременим достигнућима и актуелним подацима и без материјалних грешака.

Завод за уџбенике, као издавач прегледаних уџбеника (осим код уџбеника Психологија, Жарка Требјешанина), није поступио у складу са Законом о уџбеницима код поновљених издања ових уџбеника, а третман истополне сексуалне оријентације се у међувремену значајно променио и то како са медицинског аспекта, тако и са правног, психолошког и социолошког. Имајући ово у виду, радна група Завода је неке примедбе и предлоге НВО Лабрис уважила и дала мишљење да је потребно да се изврше одговарајуће измене. Закон о уџбеницима у члану 11 захтева да уџбеник својим садржајем или обликом не сме да дискриминише или доведе у неравноправан положај групе и појединце или да подстиче на такво понашање у складу са законом којим се уређује забрана дискриминације. Међутим, радна група није на становишту да уџбеници истополну сексуалну оријентацију треба да приказују као једнако пожељну као хетеросексуализам и из тог разлога неке примедбе и препоруке Лабриса нису прихваћене. Мишљења смо да ако се у неком тексту наводи само „супротан пол“ то не значи да се тиме имплицира да нема чланова друштва који су оријентисани на исти пол, већ да је хетеросексуалност најчешћи облик сексуалне оријентације (90%) у популацији.

На основу наведеног, мишљења смо да осам прегледаних уџбеника (сви осим Психологија Жарка Требјешанина) садрже недостатке због којих не би требали да буду даље у употреби. Напомињемо да они садрже и друге недостатке, у већој или мањој мери у зависности који је уџбеник у питању, које би такође требало отклонити да би били засновани на савременим достигнућима и актуелним подацима и без материјалних грешака, односно у складу са Стандардима квалитета уџбеника.

С обзиром да је тренутно отворен Јавни позив Министарства просвете, науке и технолошког развоја за избор уџбеника који ће се у основним и средњим школама користити од школске 2016/2017. до 2018/2019. године потребно је донети одлуку да ли ове уџбенике треба уврстити у Листу уџбеника. То је посебно важно за уџбенике медицинске групе предмета који, у овом тренутку, немају алтернативу. **Као могуће решење предлажемо да се издавач обавезе да у наредном издању, за следећу школску годину, изврши тражене измене, односно да не може пласирати на тржиште постојеће примерке наведених уџбеника.**

С поштовањем,

ДИРЕКТОР

Проф. др Зоран Аврамовић